

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 32 Volume: 7 Issue: 32

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KÜTAHYALI HARİMÎ VE GONCA-İ BÂĞ-I MURÂD MESNEVİSİ

KUTAHYALI HARİMÎ AND GONCA-I BAG-I MURAD MASNAVI

Süleyman EROĞLU*

Öz

Kütahyalı Harîmî, 16. yüzyıl şairlerindedir. Rahîmî mahlasıyla tanınan babası dolayısıyla adı Rahîmî-zâde Harîmî olarak da anılmaktadır. Babasının nüfuzuyla sarayın himayesinde iyi bir yetişme dönemi geçiren Harîmî, ardından Dergâh-ı Âli Çavuşu olarak görev almıştır. Görevi gereği Osmanlı ordusuyla birlikte pek çok seferde yer alan şair, 1594 yılında yine bir seferde hayatını kaybetmiştir. Hayatının mühim kısmı Şark Seferleri'nde geçen Harîmî, bizzat yer aldığı seferlerdeki izlenimlerini kaleme aldığı manzum ve mensur eserleriyle tanınmıştır. Harîmî'nin şairlik yönünü ortaya koyan tek manzum eseri *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* mesnevisidir. *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*, 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın Kafkasya'daki fetih harekâtının önemli duraklarından biri olan Tebriz'in fethi öncesinde ve sonrasında yaşanan hadiseleri konu edinen gazavatname türünde bir eserdir. Bu çalışma; hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve *Gonca-i Bâğ-ı Murad* mesnevisinin incelenmesiyle Harîmî'nin edebiyat tarihimizdeki yerini belirlemeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, gazavatname, mesnevi, Harîmî, Gonca-i Bâğ-ı Murâd.

Abstract

Kutahyalı Harimi is one of the sixteenth century poets. He is also called Rahimi-zade Harimi as his father was known with his pen name Harimi. Having a good growing-up period under the protection of the Ottoman Palace thanks to his father's influence, Harimi was assigned as Dergah-ı Ali Cavusu. The poet, who participated in several expeditions with the Ottoman army as a result of his duty, died on one of these expeditions in 1594. Spending an important period of his life in the Eastern Expeditions, he was famous for his poetic writings and prose which were about the impressions he gained from the expeditions he participated himself. His only poetic work showing his poetic style was *Gonca-i Bag-ı Murad* masnavi. *Gonca-i Bag-ı Murad* is a gazavatname that is about the events before and after the conquest of Tebriz, which was one of the important stops of the Ottoman Empire during the conquering operations in the Caucasia in the late 16th century. The aim of this study is to find out the role of Harimi in our literary history by analyzing his life, literary personality, works, and *Gonca-i Bag-ı Murad* masnavi.

Keywords: Divan poetry, gazavatname, masnavi, Harimi, Gonca-i Bag-ı Murad.

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

Hayatı ve Edebî Kişiliği

Asıl adı İbrahim şiirlerindeki mahlası Harîmî¹ olan şair, *Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân* adlı eserinde:

*Bende-i rû-siyeh-i üftâde
Hâk-i dergâh-ı Rahîmî-zâde*

*Şehr-i Kütâhiye ol şöhre-i dehr
Mevlid ü menşe'üm olmuşdu meger (Zafer-nâme: 2a)*

beyitlerinde belirttiğine göre Kütahya'da doğmuştur. Babası, Divan sahibi bir şair olan ve Rahîmî mahlasıyla tanınan Mehmed Bey'dir.

Kaynakların ve *Divan*'ının önsözünde kendisinin verdiği bilgilere göre Kütahya'da dünyaya gelmiş olan Rahîmî, küçük yaşta Kütahya'nın meşhur hocalarından aklî ve naklî ilimleri okumuş, Arapça ve Farsça'yı öğrenmiş, şiir bilgisi edinmiştir. (Mermer, 2004: 13) Sonrasında Dergâh-ı Âlî Çavuşu² olarak görev alan Rahîmî, Nahcivan ve Sigetvar Seferleri ile Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadeleri Bayezid'le Selim'i karşı karşıya getiren Konya Muharebesi'nde Şehzade Selim'in saflarında yer almıştır. (Afyoncu, 2005: 91-92)

Rahîmî, tahta geçmeden önce şehzadelığının bir döneminde Konya'da sancak beyi olarak bulunan Sultan II. Selim'e intisap etmiştir. Sohbet adabını iyi bildiği için³ Sultan Selim'i memnun etmiş, böylece meclislerine devama başlamıştır. Şehzade tarafından çok beğenildiği için daima takdirini kazanmış, nihayetinde alay beyi görevine getirilerek ağır zeamet sahibi olmuştur. (İpekten, 1996: 204) Rahîmî'nin Sultan II. Selim'le yakın ilişkiler içinde oluşu, zamanla

¹ Edebiyat tarihimizde Harîmî mahlasıyla şiirler yazmış olan diğer şairler şunlardır:

1. **Harîmî Kalender:** Alî Şîr Nevayî'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is*'inde adı geçen bir şairdir. Semerkand'da yetişen şairlerden olup orada medfundur. Bkz. Alî Şîr Nevayî (2001). *Mecâlisü'n-nefâ'is* (haz. Kemal Eraslan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., C. I, 52-53.

2. **Şehzâde Korkut:** Sultan II. Bayezid'in oğlu olan ve 919/1513 yılında ölen Şehzâde Korkut, Harîmî mahlasını kullanan şairlerin en tanınmışıdır. Divan sahibi bir şair oluşu yanında farklı konularda da eserler vermiştir. Bkz. Latîfî (2000). *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., s. 146-147.

3. **Bursalı Harîmî:** 15. yüzyılın ikinci yarısında yetişen divan şairlerindedir. Hac emini görevinde bulunmuş olması dolayısıyla "Harîmî" mahlasını almış olan şair, Yavuz Sultan Selim döneminde vefat etmiştir. Bkz. Latîfî, 2000: 227; Kınalı-zâde Hasan Çelebi (2009). *Tezkiretü'ş-şu'arâ I* (haz. Aysun Sungurhan Eyduran), Ankara: <http://ekitap.kulturizm.gov.tr/Ekleri/10738,tsmetinapdf.pdf?0> (04.04.2014), s. 233.

4. **Seyyid Cafer Harîmî İbni Seyyid Hasan İbni Mustafa en-Nakîb:** 16. yüzyıl şairlerindedir. Harîmî mahlasıyla 948/1541 tarihinde kaleme aldığı sekiz bin beyit civarındaki *Mihr ü Vefa* adlı mesnevisi ile adı anılmaktadır. Bkz. Amil Çelebioğlu (1994). *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., s. 100

5. **Merzifonlu Harîmî:** 17. yüzyılda yaşamış ve asıl adı Abdullah olan Merzifonlu Harîmî, asrın divan sahibi şairlerindedir. 1066/1656 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Mustafa Safâyî Efendi (2005). *Tezkire-i Safayî (Nuhbetü'l-âsâr min fevâidü'l-eşâr) İnceleme-Metin-İndeks* (haz. Pervin Çapan), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., s. 152.

6. **Bosnalı Ali Dede:** 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış; çeşitli ilimlere dair eserleri mevcut, âlim ve mutasavvıflardandır. Bkz. Adem Ceyhan (2003). "Harîmî'nin Hz. Ali'den Kırk Vecize Tercümesi" *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2003, Cilt: I, Sayı: 2, s. 47.

² Dergâh-ı Âlî Çavuşluğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1988). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., s. 408-419; Ümit Koç (2002). "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 395-420.

³ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*'da Rahîmî hakkında: "Gereği gibi âdâb-ı sohbe vâkıf olmagın sa'âdetle hem-nîşîn olan şâh-zâde-i rûy-i zemînün a'nî Sultân Selîm Hân-ı güzînün meclis-i cennet-misâline irişüp ol bâb-ı murâd-bahşdan ber-murâd olup hoş-hâldür." şeklinde bilgi vermektedir. Bkz. Ahdî (2009). *Gülşen-i Şu'arâ* (haz. Süleyman Solmaz), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., s. 128.

lalası Mustafa Paşa'nın da dostluğunu kazanmasına vesile olmuştur.⁴ Kütahya'da uzun yıllar alay beyliği vazifesini ifa eden Rahîmî, 1578 yılından önceki bir tarihte vefat etmiştir.⁵

Babasının mahlasından ötürü adı Rahîmî-zâde Harîmî olarak da anılan şairin doğum tarihi belli değildir. Ancak, Selânikî Mustafa Efendî'nin: "*Sultân Süleymân zamânında âdâb-ı saltanat ve âyîn-i devlet ile mü'eddeb olup...*" (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: I/370) şeklinde verdiği bilgiden Harîmî'nin Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında dünyaya geldiği, çocukluk ve öğrenim yıllarının da bu dönemde geçtiği anlaşılmaktadır. Sarayın himayesinde iyi bir yetişme dönemi geçirmiş olan Harîmî, sonrasında Divan-ı Hümayun'da görev almıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın ardından Osmanlı tahtına geçen Sultan II. Selim'in saltanat yıllarını idrak eden Harîmî hakkındaki esaslı bilgilerimiz daha çok Sultan III. Murad devrine dayanmaktadır.

Harîmî, Sultan III. Murad'ın emriyle 983/1575 tarihinde Dergâh-ı Âlî Çavuşu olarak Bağdat'a gönderilmiş,⁶ bu esnada kimi evliyalardan kabirlerini ziyaret etme fırsatı bulmuş ve onlar için manzumeler yazmıştır.⁷

Sultan III. Murad tarafından Şirvan ve Gürcistan serdarlığına tayin edilip sefer için 28 Nisan 1578 günü İstanbul'dan hareket eden Lala Mustafa Paşa, birkaç gün sonra ordusuyla Kütahya civarında Saka mevkinde konakladığı esnada Harîmî'yi yanına çağırılmıştır. Lala Mustafa Paşa tarafından bu seferde vaki olacak hadiseleri tahrir etmesi teklif edildiğinde⁸ Harîmî, ilkin bu vazifeye layık olmadığını belirtmişse de⁹ Paşa'nın kati emri üzerine bu vazifeyi kabule mecbur kalmıştır.¹⁰ Ünlü tarihçi Gelibolulu Âlî'nin de yer aldığı¹¹ Şirvan ve Gürcistan Seferi, Harîmî'nin hayatında bundan sonra Şark coğrafyasında uzun yıllar sürecek ve zorlu mücadelelerle geçecek bir dönemi başlatmıştır.¹²

Harîmî'nin Lala Mustafa Paşa'yla Kütahya'da başlayan sefer harekâtı 1578 yılının Temmuz ayında Erzurum yakınlarındaki Cinis mevkinde sefer hazırlıklarına geçilmesiyle son bulmuştur. Harîmî, sefer hazırlıklarının tamamlanmasının ardından Osmanlı ordusuyla birlikte

⁴ Harîmî, babası Rahîmî ile Lala Mustafa Paşa'nın uzun yıllar süren dostluklarını *Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân* adlı eserinde: "... ba'dehu *merhûm* pederle kırk elli yıldan berü olan hukûk-ı sâbika ve itdükleri in'âm-ı sâlifeyi tafsilen takrîr buyurduklarından sonra ..." sözleriyle belirtmektedir. Bkz. Harîmî, *Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2372, vr. 2a.

⁵ *Zafer-nâme'* de Harîmî'nin 1578 yılının sonlarında -Şirvan ve Gürcistan Seferi'ne çıkmadan önce- Lala Mustafa Paşa'yla Kütahya'daki görüşmeleri bahsinde Rahîmî'den "merhum" olarak söz edilmektedir. Bundan hareketle Rahîmî'nin 1578 yılından önce öldüğü anlaşılmaktadır. (*Zafer-nâme*: 2a; 4. dipnot.)

⁶ Ahdî, bu hususta Harîmî'nin şu beytini kaydetmektedir:

Terah def olup irişdi ferah bu kalb-i nâ-şâde
Bihamdillâh yüz urdum evliyâ-yı şehr-i Bağdâd'a (Ahdî, 2009: 128)

⁷ *Gülşen-i Şu'arâ'* da Harîmî'nin Bağdat'ı ziyaretinde nazmetmiş olduğu gazellerinden birinin matla'ı şu şekilde yer almaktadır:

Cennet-âsâ ravza-i kûyun ser-â-ser nûrdur
Dûd-i kandilün anunçün kühl-i çeşm-i hûrdur (Ahdî, 2009: 128)

⁸ "Bu husûsî hüsn-i ihtimâmunla itmâma irişdürmek gereğîn inşâ' allâhu te'âlâ iz'af-ı muzâ'af eyülüklerüm göresin diyü niçe hüsn-i va'dleri ile teklîf buyurduklarında ..." (*Zafer-nâme*: 3a).

⁹ "... lâkin bu kalîlü'l-bizâ'a kullarında ol-kadar kudret yokdur ki nazm-ı pâk ve nesr-i tâb-nâke mâlik olup bir kıssa-i sihr-âmîz icâdına kâdir olam ... diyü arz-ı bahâne itdügümde ..." (*Zafer-nâme*: 3a).

¹⁰ "... özürn nâ-makbûl ve kelimâtun nâ-ma'kûldur ... hemân kemer-i himmeti miyân-ı 'azîmete bend idüp mübâseret eylesin diyü te'kîd buyurdukların sonra tekrâr redd-i cevâba kâdir olmayup ..." (*Zafer-nâme*: 3a-3b).

¹¹ Bkz. Bekir Kütükoğlu (1989), "Gelibolulu Mustafa Âlî", İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 414.; C. H. Fleischer (2001). *Tarihçi Mustafa Âlî Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 82-83.

¹² Harîmî, *Zafer-nâme'* de Şirvan ve Gürcistan Seferi'ne çıkmadan önce Lala Mustafa Paşa'yla Kütahya'daki görüşmelerinden söz ederken "... bu âna gelince me'mûr olduğum hidemât-ı pâdişâhîde bezl-i maddûr ve sa'y-i mevûr meşkûrum ile eyyâm-ı sa'âdet-i pâdişâhîde niçe feth ü futûh müyesser olup aslâ bir nesnede ârzü vü ümmîdüm kalmamış idi." diyerek bundan evvel de kimi fetihlerde yer aldığı bilgisini vermektedir. (*Zafer-nâme*: 7a).

Çıldır, Tiflis, Şirvan, Revan ve Kars yöresindeki türlü mücadeleler ve imar faaliyetlerinde yer almıştır.

Bizzat yer aldığı bu seferde şahit olduğu hadiseleri *Zafer-nâme-i Sultân Murâd Han* adlı eserinde kaleme alan ve eserini Sultan III. Murad'a sunan Harîmî, bu vesileyle padişahın ihsanlarına mazhar olmuştur.¹³

Sonrasında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın serdarlığında 12 Ağustos 1585 tarihinde Erzurum'dan hareketle başlayan Tebriz Seferi'ne iştirak eden Harîmî, *Gonca-i Bâğ-ı Murad* adlı eserinde:

*İbtidâ 'azm itdügi gündən nice oldı-sa hâl
Bez m ü rez m ü ceng ü teng ü 'azl ü nas b u kıl ü kâl (56a-3)*

*Feth-i Tebrîz'e bile me'mûr olup itdü m sefer
Hâzır u nâzır idü m vâkı' olana hayr u şer (56a-7)*

*Lâzım oldı eyleyem tahrîre sa'y-i bî-şümâr
Tâ biline kudret-i şâhenşeh-i 'âlî-tebâr (56a-8)*

beyitleriyle seferin yazımıyla vazifelendirildiğini ve başlangıcından itibaren de seferde bizzat yer aldığını belirtmektedir.

Harîmî, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1585 yılında vefatıyla sona eren Tebriz Seferi'nin ardından *Gonca-i Bâğ-ı Murad* adlı manzum eserini kaleme almıştır. *Gonca-i Bâğ-ı Murad*'i Bâbü's-sa'âde Ağası Mehmed Ağa vasıtasıyla Sultan III. Murad'a sunan¹⁴ şair, padişah tarafından Gence Seferi'ni de yazmakla vazifelendirilmiştir.¹⁵

¹³ Harîmî, *Gencîne-i Feth-i Gence* adlı eserinde bu hususu Bâbü's-sa'âde Ağası Mehmed Ağa'yla görüşmeleri bahsinde onun ağzından: "Lâkin merhum u mağfur Mustafâ Pâşâ ibtidâ sefer-i şarka teveccüh buyurdıklarında vâkı' olan cihâd-ı pür-ictihâdların tahrîr eyleyüp Zafer-nâme-i Sultân Murâd Han diyü tesmiye birle rikâb-ı kâm-yâba ihdâ ve mazhar-ı ihsân-ı lâ-yuhsâ olmuş idünüz." sözleriyle belirtmektedir. Bkz. Rahîmî-zâde İbrâhîm Çavuş Harîmî (2010). *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence* (haz. Günay Karaağaç-Adnan Eskikurt), İstanbul: Çamlıca Yay., s. 14.

¹⁴ Harîmî, *Gonca-i Bâğ-ı Murad*'in Bâbü's-sa'âde Ağası Mehmed Ağa vasıtasıyla Sultan III. Murad'a sunulduğu hususunda şu bilgileri kaydetmektedir: "... bu hâk-sâr-ı kem-bizâ'a ve efgende-i 'adîmü's-sermâye ya'ni İbrâhîm Rahîmî-zâde Harîmî-i bî-çâre vilâyet-i Âzerbâyân'un taht-ı bî-nazîri mahrûsa-i Tebrîz bi-'inâyeti'l-lâhi'l-meliki'l-'azîz kuvvet-i kâhire-i Hudâvendigârî birle feth ü teshîr müyesser olduğu avânda rûmâlîde hizmet-i 'âlîde hâzır bulunmagın vâkı' olan cidâl ü kîtâl 'alâ vukû'l-'l-hâl bir risâle-i bedî'ü'l-beyân te'lîf olunup pâye-i serîr-i ma'delet-masîra îsâl için ... hazret-i sâhib-i vefâ Aga-yı Bâb-ı sa'âdet izzetlü Muhammed Aga ... hazretlerinin hâk-pâ-yı kuhl-âsâlarıyla dîde-i ümmidüm rûşen olmak nasîb olup ... Ol zât-ı kerîmü's-şânun ahlâk-ı hasenesin benüm gibi 'âciz ve kâsır medh ü tahrîr itmeden müstagnî olmagın tarîk-ı murâda sâlik olup elümde olan risâleyi cenâb-ı pâdişâh-ı gerdûn-âsâya îsâl eylemeleri için hezâr tazarru' u niyâz birle çâre-sâz olmaların 'arz itdiğümde hüsn-i iltifâtlarıyla hazîz-i hâkden evc-i eflâke ref' buyurup kitâb-ı pür-nükâtî elümden alup ... Husûsâ bu te'lîf-i pür-tasnîfümüz ki Gonca-i Bâğ-ı Murâd diyü ta'rîf itmişiz. Hakkâ manzûr-ı enzâr-ı ülü'l-ebîsâr olmagâ lâyk olmuş. ... ol nahl-i bâğ-ı ümmîd-i enâm hezâr gunc u delâl birle arz-ı kuyâm idüp mânend-i tâvûs-ı huld-i berîn cânib-i sultân-ı rûy-ı zemîn hazretlerinin hâk-pâyılarında Gonca-i Bâğ-ı Murâd'ın şükûfte itmek için teveccüh-i şerîfleri olup iki sâ'at-i nücumî mikdârî zamân mürûrundan sonra matla-'ı âfitâb-ı saltanat olan ... necm-i tâlî-i nühûset-karînim eşi'a-i himem-i pâdişâh-ı hürşîd-rikâb-ile burc-ı iltifâta irişdürüp ..." (Harîmî, 2010: 12-15). *Gonca-i Bâğ-ı Murad*'in Sultan III. Murad'a sunulduğu *Gencîne-i Feth-i Gence*'nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1296 numarada kayıtlı nüshasının 8b yaprağında aynı zamanda bir minyatürle de tasvir olunmuştur.

¹⁵ Harîmî, *Gence Seferi*'nin tahririnin de Sultan III. Murad tarafından kendisine tevdi edildiğini: "... mukaddemâ olan nasihat-ı şerîfleriyle te'kidî tekrâr-ı şerîf buyurıcak defe mecâl ve half-i va'de emr-i muhâl olmagın ... bu risâle-i sahîhü'l-beyân sekiz bâb ve bir hâtîme üzre tertîb ve 'ayân olunup Gencîne-i Feth-i Gence diyü tesmiye kılındı." ifadeleriyle belirtmektedir. (Harîmî, 2010: 15).

Harîmî, *Gonca-i Bâğ-ı Murad*'i ilk olarak Bâbü's-sa'âde Ağası Mehmed Ağa'ya sunduğunda Mehmed Ağa'dan Acem fütuhâtını tümüyle tahrir etmesi gerektiği yönünde tavsiyeler ve nasihatlar almıştır. Bu durumu: "Eger bizden nasihat-ı hayr iltimâs idüp mazhar-ı ihsân-ı husrev-i cihân olmagâ tahsil-i liyâkat murâdunuz ise itmâm-ı fütuhât-ı 'Acem eylemeğe müteahhid olursunuz. İnşâ'allâhu te'âlâ bu der-i ma'delet-penâh-ı sultân-ı 'adâlet-güster hazretlerinden muhassalu'l-merâm 'avdet idesiz." (Harîmî, 2010: 14) sözleriyle nakleden Harîmî, Mehmed Ağa'ya "İnşâ'allâhu te'âlâ eger ecelden amân müyesser olursa az zamân içinde bezl-i makdûr eyleyüp ba'de'l-yeom bi-'inâyeti'l-lâhi te'âlâ her ne vâkı' olursa 'azîm dâstân tahrîrine sa'y olma ..." ifadesiyle sonraki seferlerin tahririnin de sözünü vermiş ve bir anlamda *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence* adlı eserini müjdelemiştir. (Harîmî, 2010: 15).

Gonca-i Bâğ-ı Murad'ı Sultan III. Murad'a sunan Harîmî, karşılığında umduğunu bulabilmiş değildir. Zira, *Gencîne-i Feth-i Gence* adlı eserinde yer verdiği bir gazelindeki:

*Der-i cûd-ı 'atâ vü mekremetden ey kerem kâni
Revâ mudur Harîmî bendeni nâ-şâd gönderdün* (Harîmî, 2010: 15)

beytiyle Gence Seferi'nin öncesinde *Gonca-i Bâğ-ı Murad* vesilesiyle beklediği takdir ve ihsanı göremediğini ifade etmektedir.

Tebriz Seferi'ni müteakip bu kez Ferhad Paşa'nın serdarlığında Gence Seferi'ne (991-994/1583-1586) katılan Harîmî, üç yıl devam eden sefer boyunca Şark hududundaki pek çok askeri ve diplomatik gelişmeye tanıklık etmiş, bu izlenimlerini de *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence* adlı eserinde kaleme almıştır.

Sultan III. Murad'ın saltanatında 12 yıl süren Şark Seferleri'nin 1590 yılında varılan antlaşmayla nihayete ermesinden sonra da muharebe meydanlarındaki görevine devam etmiş olan Harîmî, seferlerdeki hizmetleri mukabilinde ve babasından intikal eden timar yahut zeametlerle belirli miktarda gelir tasarruf etmiştir.¹⁶

Ömrünün mühim kısmını hudut boylarının türlü mücadeleleri içerisinde geçiren Harîmî, 1002/1594 yılında Rumeli'deki hudut kalelerinden biri olan Hatvan Kalesi civarında Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusunun uğradığı hezimette yanındaki 36 çavuşla birlikte hayatını kaybetmiş¹⁷ ve çok arzu ettiği şehitlik mertebesine ulaşmıştır.¹⁸

Edebî kişiliği

Harîmî'nin ilmî ve edebî şahsiyetinin oluşumunda şüphesiz iyi bir eğitim almış olmasının etkisi büyüktür. Öncelikle, şair bir babanın ilim ve irfanından istifade etmiş olan Harîmî'nin sonrasında saray çevresinde ve kalem hizmetinde iyi bir yetişme dönemi geçirmesi edebî şahsiyetinin oluşumunda pay sahibidir.

Selânikî Mustafa Efendi bu hususta: "... *umûr-ı mülk ü milletde istihdâm olunup vüzerâ-i izâm-ı adl-intizâm nazarlarında terbiyet ile hâsıl olan kâr-âgâh ve mahrem-i râz seroverân u dânişverân kâr-dân-ı devrândan Rahîmî-zâde İbrâhîm Çavuş ...*" (Selânikî, 1999: I/370) sözleriyle Harîmî'yi sarayın nezaretinde ihtimamla yetiştirilmiş, işbilir, pek çok sırta vakıf, devrinin âlim bir şahsiyeti olarak nitelendirmektedir.

Tezkire müellifi Ahdî'nin de *Gülşen-i Şu'arâ*'da: "... *yârân-ı suhen-güzâr mâbeyninde ebu'l-ma'ârif ve envâ'-ı nikât-ı bâ-berekât künhüyle vâkıf kendü tarzında ser-âmed-i akrân u emâsil ve makkûl-i sâhib-devletân-ı câh u celâl ve meydân-ı belâgatde pîşrev-i şâh-ı suhenverân-ı zamân ve 'arsa-i fasâhatde dür-pâşî fasîh-i zebânân-ı cihândur ve edâ-yı pâk ile musâhabeti dil-pezîr ve cüst ü cûy-ı memâlik itmede bî-nazîr...*" şeklindeki övgülü ifadeleri Harîmî'nin âlim ve sanatkar bir şahsiyet oluşunu tasdik eder mahiyettedir. Ahdî, sözlerinin devamında: "*Eş'âr-ı dil-küşâları bisyâr ve hasb-i hâl-i dil-i zâr*" (Ahdî, 2009: 128) diyerek Harîmî'nin manzumelerinin mahzun gönlünün durumundan haber vermekle birlikte çok sayıda gönül açıcı şiirinin de var olduğuna vurgu yapmaktadır.

¹⁶ Harîmî'nin timar veya zeamet tevcihlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu (2005). "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II (156 belge ile birlikte)", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Cilt: XXVI, Sayı: 30, s. 91-92.

¹⁷ Bkz. Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Târîh-i Selânikî* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., C. I, s. 369-370; Nev'î-zâde Atâ'î (1989). *Hadâ'ıku'l-hakâyık fî-Tekmiletî'ş-şakâ'ık* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yay., C. II, s. 381.

¹⁸ Harîmî, *Gonca-i Bâğ-ı Murad*'da:
*Mustafâ nûrî hakkı ey Hâlık-ı Rabb-i 'ibâd
Vir Harîmî'ye dahu son dem şehâdetle murâd* (71a-2)
beytiyle şehitlik mertebesini ne kadar arzu ettiğini dile getirmiştir.

Gerek Ahdî'nin gerekse de Selânikî Mustafa Efendi'nin verdiği bilgiler ve eserlerinden Harîmî'nin ilmî ve edebî yönden yetkin bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Harîmî'nin Divan-ı Hümayun'da görev almış olması ve sonrasında Lala Mustafa Paşa'nın yanında Şirvan ve Gürcistan Seferleri'ni tahrirle vazifelendirilmesi onun edebî sahada sanatkâr bir kalem oluşunun diğer bir göstergesidir. Nitekim, Lala Mustafa Paşa'nın "*El-veledü sırru ebîhî*"¹⁹ *fehvâ-yı şerîfi üzre zâtunda kâbiliyyet ve şânunda bir himmet var anladum.*" (*Zafer-nâme*: 2b) sözleriyle övdüğü Harîmî'yi seferin yazımıyla vazifelendirmesi ilmî ve sanat kabiliyetine duyduğu güvenin bir ifadesidir. Harîmî'nin eserleri vasıtasıyla aynı zamanda 16. yüzyılın edebî simalarından biri olan Sultan III. Murad tarafından takdir görmesi onun gerek münşi gerekse de şair olarak ihsana layık bir edebî şahsiyet olduğunu göstermektedir.

Eserlerine bakıldığında; Osmanlı Türkçesi'ni oluşturan Türkçe, Arapça ve Farsçanın imkânlarından iyi şekilde yararlanan Harîmî'nin kelime kadrosundan bu üç dile hâkim bir münşi ve şair olduğunu anlamak zor değildir. Ayrıca manzumeleri arasında yer alan Farsça beyitler²⁰ Harîmî'nin Türkçe yanında Farsça ile de şiir söyleyebilecek bir şair olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Harîmî, aynı zamanda klasik şiirin farklı tür ve şekillerinde söz söylemeye vakıf bir şairdir. *Gonca-i Bâğ-ı Murad* mesnevisi yanında gazavatname türündeki mensur eserlerinin satırları arasında yer verdiği manzum tarih, gazel, mesnevi, kıt'a, matla' gibi farklı şekillerdeki manzum parçalar, bilhassa gazavatname kompozisyonu ile gayet güzel örtüşen yek-âhenk gazelleri onun şairlik kudretini ortaya koymaktadır.

Mensur eserlerinde ise hem sade hem de süslü nesir üslubundaki kabiliyetini ortaya koyan Harîmî'nin her iki nesir üslubunda da mübalağalarla bezenmiş canlı tasvirî ifadelerle eşlik eden secili nesir cümleleri arasına mevzuya ve manaya uygun olarak nazmedilmiş manzumeler, ayetler, hadisler, atasözleri, deyimler ve çeşitli halk tabirlerini ustaca serpiştirdiğini görmek mümkündür. Böylece tarihî vakaları kuru bir dille değil, münşiyane ve şairane bir üslup dâhilinde okuyucusuna sunabilmiştir. Bu özellikleri Harîmî'nin renkli bir nesir üslubuna sahip oluşunun kanıtı olmakla birlikte gerek nazımda gerekse de nesirde ifade imkân ve kabiliyeti geniş bir sanatkâr olduğunu göstermektedir.

Harîmî, 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan siyasi ve askerî hadiseleri ferdi kabiliyetiyle birleştirip kültürümüze önemli eserler kazandırmış bir şahsiyettir. Eserleri, edebî kıymeti haiz olmakla birlikte aynı zamanda Osmanlı İnan siyasi ve askerî münasebetleriyle dönemin Şark coğrafyasının stratejik ve jeopolitik durumu hakkında mühim bilgiler veren tarihî birer vesika durumundadır.

Tarihî konular dışında başka konularda eser vermemiş olan Harîmî, yaşadığı dönemin tarih sahasında usta kalemleri olan Gelibolulu Âlî ve Selânikî Mustafa Efendi gibi müverrihlerin gölgesinde kalmıştır. Şüphesiz, Harîmî'nin devletin yüksek kademelerinde görev alamamış olması ve çoğunlukla 16. yüzyılın kültür ve sanat merkezi durumunda olan İstanbul'dan uzakta bir ömür geçirmesi de adının geri planda anılmasına sebep olmuştur.

Eserleri

Harîmî, Sultan III. Murad döneminin en önemli askeri harekâtı olan Şark (Kafkasya) Seferleri üzerine kaleme aldığı eserleriyle tarih ve edebiyat sahasında tanınmıştır. Günümüze dört eseri ulaşmış olan Harîmî'nin eserlerinin tümü tarihî konuludur.

Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân

Harîmî'nin ilk eseridir. Lala Mustafa Paşa'nın serdarlığında 1578 yılında başlayıp iki yıl süren Şirvan ve Gürcistan Seferi'ndeki hadiseleri konu almaktadır. Mensur olarak kaleme

¹⁹ "Çocuk, babasının sırrıdır." (Hadis-i Şerif)

²⁰ Harîmî'nin Farsça bir beyti ve kıt'ası için bkz. (*Zafer-nâme*: 4b)

alınmış ve içinde manzum kısımlar da yer alan eser 4 bâb, 9 fasıl ve hatimeden oluşmaktadır.²¹ Mesnevi formunda, manzum bir girişle başlayan *Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân*'da sırasıyla; İstanbul'dan başlayıp Erzurum'a kadar süren sefer harekâtı ve bu esnada yaşanan hadiseler, Erzurum'dan Tiflis'e hareketle Tiflis'in alınması, Tiflis'ten Şirvan'a hareket ve Şirvan'ın fethi, Lala Mustafa Paşa'nın askeriyle Erzurum'a dönüşü ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şirvan'ın muhafazasında bırakılması, Şirvan'ın muhafazasına destek olmak üzere Kırım askerinin gelişi, Kırım şehzadesi Adil Giray'ın esir düşmesi ve Osmanlı askerinin Demirkapı'ya çekilmesi, Lala Mustafa Paşa'nın himayesinde Kars Kalesi'nin tamiri, Şam Beylerbeyi Mehmed Paşa tarafından Tiflis'e erzak ulaştırılması, Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa önderliğindeki kuvvetle Revan'ın talan edilmesi, hatime bölümünde de Lala Mustafa Paşa'nın padişahın emri üzerine Erzurum'dan ayrılıp İstanbul'a gelişi ve vefatı söz konusu edilmektedir. Sade ve kolay anlaşılır bir nesir diliyle yazılmış olan *Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân*'ın bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2372'de 1b-52b varaklar arasında yer almaktadır.

Feth-i Tebriz

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın serdarlığında gerçekleşen Tebriz Seferi'nde Harîmî'nin bizzat şahit olduğu hadiselerle dair kaydettiği notlardan oluşmaktadır. Eser, *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adıyla manzum şekilde genişletilip yeniden düzenlenerek padişaha sunulmuştur. *Feth-i Tebriz*, aynı konuları içermesi bakımından *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ın mensur bir müsveddesi yahut muhtasarı durumundadır. Anlaşılır, sade bir nesir diline sahip olan eserde Tâlibî, Abdî, Keşfî gibi şairlerin Tebriz'in fethine dair kaleme aldıkları manzum tarihler de yer almaktadır. *Feth-i Tebriz*'in metni Yunus Zeyrek tarafından hazırlanmış olan *Târîh-i Osman Paşa* adlı eser içerisinde yayımlanmıştır. (Zeyrek, 2001: 63-73)

Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence

Harîmî'nin son eseridir. Süslü bir nesir diliyle kaleme alınan ve içerisinde yer yer mesnevi, gazel, kıta gibi manzum parçaların da yer aldığı eserin muhtevasını 1583-1586 yılları arası Ferhat Paşa'nın serdarlığındaki Şark Seferi'nde cereyan eden mühim hadiseler oluşturmaktadır. *Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân*'da olduğu gibi mesnevi tarzında manzum bir girişle başlayan ve sekiz bâb hâlinde tertip edilen eserde; Ferhad Paşa'nın serdar unvanıyla Şark Seferi'ne memur edilmesi, Revan Kalesi'nin tamiri, Lori ve Tomanis Kaleleri'nin inşası, Ferhad Paşa'nın ikinci kez serdarlığa getirilmesi, Tebriz ve Humna Kaleleri'nin tamiri, Gori Seferi ve Kazak Han'ın itaati, Gori ve Ahıska Kaleleri'nin inşası, Gence Seferi ve Gence Kalesi'nin inşası, Gence hâkimi Muhammed Han'ın hezimete uğratılması, Şehzade Haydar'ın sulh için Erzurum'a gelişi, hatime bölümünde de İran şehzadesi Haydar'ın payitahtta huzura kabulü konu edilmektedir. Eserin sonuna Ebussuud Efendi'nin sefere cevaz veren fetvâsı da eklenmiştir. Arapça, Farsça kelimeler yanında terkipli ve secili yapıların yoğun olarak yer aldığı süslü bir nesir diliyle yazılmış olan eserin iki yazma nüshası bulunmaktadır. Nüshaların ilki İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2372'de 98b-160b varaklar arasında *Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân* ve *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'la birlikte yer almaktadır. İkincisi de Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1296'da kayıtlıdır. Münakkaş durumda olan Topkapı Sarayı nüshasında 20 minyatür yer almaktadır.²²

Gonca-i Bâğ-ı Murâd

Gonca-i Bâğ-ı Murâd'ın bilinen yegâne nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2372'de kayıtlıdır. Eser, toplam 160 varak tutarındaki nüshanın 53a-97b (46 varak) varakları arasında yer almaktadır. 298 X 173 mm. ölçülerine sahip olan nüsha; harekesiz talik hatla, her sayfası 15 satırlı olarak, çift sütun hâlinde ve siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Söz başları,

²¹ Harîmî: " ... bu kıssa-i şecâ'at-sî'âra nâm-ı pâdişâh-ı gerdûn-ıktidâr ile mu'anven olmak münâsib görülmegin *Zafer-nâme-i Hazret-i Sultân Murâd Han* diyü isim konulup dört bâb tokuz fasıl bir hâtıme üzre tertîb ü tahrîrine cür'et olundu." ifadeleriyle eserinin adı ve bölümleri hakkında bilgi vermektedir. (*Zafer-nâme*: 3a-3b).

²² Eser hakkında bilgi için ayrıca bkz. Agah Sırrı Levend (1956). *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 89-90.

ayet ve hadis iktibasları ise kırmızı yazılmıştır. Nüsha, Harîmî'nin diğer eserleri *Zafernâme-i Sultân Murâd Hân* ve *Gencîne-i Feth-i Gence* ile birlikte Şeydişehirli Ahmed b. Hasan Karamânî tarafından 1001/1592 tarihinde kaleme alınmıştır.

Nazım Şekli ve Tertip Özellikleri: Mesnevi nazım şekliyle, gazavatname türünde yazılmış olan *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*, 44 bölüm başlığı altında tertip edilmiş ve 1214 beyitten oluşmaktadır. Eserini aruz vezninin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla kaleme almış olan Harîmî, yer verdiği na't türündeki bir gazelde *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* ve hatime bölümü içerisindeki temmetül-kitâb kısmında da *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıbını kullanmıştır.

Eserine İslami usullere ve mesnevi nazım şeklinin geleneksel tertip özelliklerine uygun olarak tevhid beyitleriyle (53a-1/53b-3) başlayan Harîmî, ardından na't türündeki bir gazeliyle Hz. Muhammed'i övmektedir. (53b-4/53b-9) Sözlerini geçmiş gazi ve mücahitlere övgüyle sürdüren şair, (53b-10/53b-13) Sultan III. Murad'a methiyeden (54a-1/54b-5) sonra münacatını dile getirip (54b-6/55a-15) ardından sebep-i telif bölümüne yer vermektedir. (55b-1/56a-13)

Eserinin sebep-i telifine:

*Şâh-ı gümrâh-ı tarîk-ı Hak fuzûl-i bî-edeb
Şer'i tahfif eylemek oldu çü kârı rûz u şeb* (55b-1)

beytiyle başlayan Harîmî, Tebriz Seferi'nin meşru gerekçelerine temas edip Sultan III. Murad'a ve Lala Mustafa Paşa'ya övgülerinin ardından:

*Cümle icmâl üzre tahrîr idüp inşâ eyledüm
Sûr-ı sultân-ı hümâyûnunda ihdâ eyledüm* (56a-4)

şeklindeki ifadesiyle eserini Sultan III. Murad'ın şehzadelerinden birinin sünnet düğününe hediye olarak kaleme aldığını belirtmektedir.

*Kim dürür dersen bumı te'lîf iden âvâreyi
Bilmek istersen gözüm nûri ger ol bî-çâreyi* (56a-5)

*Âsitânun ced-be-ced hâk-i deri üftâdesi
Kâ'idân-ı dergehün kemter **Rahîmî-zâdesi*** (56a-6)

*Hak nasîb itdi murâda irdi şâh-ı 'adl ü dâd
Eyledüm bu gülşen adın **Gonca-i Bâğ-ı Murâd*** (56a-11)

*Her kim eylerse buna hüsn-i kabûl-ile nazar
Bu **Harîmî** derd-mend andan du'â-ı hayr umar* (56a-13)

beyitlerinde de eserinin adını ve müellifi olarak kendi adını zikreden Harîmî, son olarak eserine iyi niyetle bakılıp okuyanların duada bulunması ümidiyle sebep-i telif bölümünü bitirmektedir.

Sebeb-i telif bölümünün ardından mesnevinin asıl konusu yer almaktadır. -İleride tafsilatını ayrıca vereceğimiz- Eserinin asıl konusuna "*Der-tafsîl-i ibtidâ-i sefer-i Tebrîz-i safâ-âmîz ü meserret-engîz*" (56a) başlığı altında ve:

*Çünkü Bismillâh ile oldu bu tafsîle şürû'
Bir dürûği yok-durur tahrîrdür cümle vukû'* (56a-14)

beytiyle başlayan Harîmî, son olarak Osman Paşa'nın vefatı ve na'sının Van'a intikalini anlattıktan sonra:

*'Avn-i Mevlâ-y-ıla a'dâ oldu çün zîr ü zeber
Feth ü nusret birle itmâma irişdi hoş sefer* (94a-15)

*Kıssa-i Tebrîz Hakk lutfıyla buldı ihtimâm
'Aynu 'aynıyla kamu tahrîr olup oldu tamam* (94b-1)

beyitleriyle eserinin asıl konusunu bitirmektedir. *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ın asıl konusunu 1584 yılında başlayan Tebriz Seferi hazırlıklarıyla 1585 yılında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın vefatı arasında yaşanan hadiseler oluşturmaktadır. (56a-14/94a-15) Şair, eserinin devamında hatime bölümüne yer vermiştir.

Hatime bölümüne Osman Paşa'ya vefatının ardından dualarda bulunarak başlayan (94b-1) Harîmî, i'tizar beyitlerinden sonra münacatını dile getirip (95b-1/96a-10) temmetü'l-kitâb bölümüne geçmektedir. (96a-11) Şair, bu bölümde eserini padişaha sunmak üzere²³ kaleme aldığını belirttikten sonra Sultan III. Murad'a övgülerde bulunup ihsanını dilemektedir.²⁴ Cahillerle işi olmadığını söyleyen ve eserini okuyan ehil kimseler tarafından kusur ve eksiklerinin mazur görüleceği ümidiyle affını dileyen Harîmî, kendisi için dua edenlerin muratlarına ermeleri niyazıyla eserine son vermektedir. (97b-10)

Mesnevi tarzı eserlerin tertibinde yaygın bir özellik olarak karşımıza çıkan eserin yazılış tarihine ilişkin bilgi veren beyitlere *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'da rastlanmamaktadır. Harîmî'den bahseden kaynakların da bu hususta verdiği bir malumat yoktur; ancak hayatı ve diğer eserlerinden hareketle yaklaşık bir tarih çıkarımında bulunabilmek mümkündür.

Harîmî, *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ı 1585 yılı sonlarında Osman Paşa'nın vefatını mütekaip ordunun Van'a intikalini anlatarak bitirmektedir. Buna göre *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* bu tarihten sonra kaleme alınmıştır. Ayrıca şairin *Gencîne-i Feth-i Gence'*nin sebep-i telif bölümünde *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ı padişaha sunmuş olduğundan bahsetmesi ve son eseri olan *Gencîne-i Feth-i Gence'*yi de 998 (1590) yılında yazmış olmasından hareketle (Harîmî, 2010: 78) *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*, 1585 yılından sonra ve 1590 yılından birkaç yıl önceki bir tarihte kaleme alınmış olmalıdır.

Gonca-i Bâğ-ı Murâd'ın tertibinde dikkat çeken bir hususiyet de Tebriz'in fethinin öncesinde ve sonrasında hemen tüm safhalarıyla anlatılan hadiselerin neredeyse gün gün tarihlenmiş olmasıdır. Harîmî'nin mensur eserlerinde de göze çarpan bu durum onun tarihî hadiseleri detaylı biçimde tarihlendirme noktasında oldukça hassas davrandığını göstermektedir.

***Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ın Konusu:** Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1584 yılının sonlarında Tebriz'in fethi hususunda bizzat Sultan III. Murad tarafından görevlendirilmesiyle Osman Paşa'nın 1585 yılı sonlarındaki vefatı arasında vuku bulan hadiseleri ihtiva eden *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ın asıl konusunu şöyle özetlemek mümkündür:

Osmanlı tarihinin en muzaffer kumandanlarından biri olan ve adı Kafkasya fatihi olarak tarihe geçen Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Çıldır ve Koyungeçidi Zaferleri ile Şemahi ve Meşale Savaşları'nda kazandığı üstün başarılar Sultan III. Murad tarafından karşılıksız bırakılmamış; 28 Temmuz 1584'te padişahın huzuruna kabul edilen Özdemiroğlu Osman Paşa, Vezir-i Azamlığa terfi ettirilmiştir. Ne var ki Osman Paşa'nın padişahın huzurundan ayrılmasıyla Kırım'dan fena haberlerin İstanbul'a ulaşması bir olmuştur.

Kırım Han'ı Mehmed Giray'ın tahttan indirilip katledilmesinin ardından firar edip Nogay Bey'i Şemhal'e sığınan oğulları Saadet ve Safa Giray, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İstanbul'a hareketini fırsat bilerek topladıkları Tatar ve Nogay eşkiyasından oluşan bir kuvvetle Kırım tahtının yeni sahibi, amcaları İslam Giray Han üzerine saldırıya geçerler. Saldırı haberinin İstanbul'a ulaşması üzerine Sultan III. Murad derhal Özdemiroğlu Osman Paşa'yı

²³ Harîmî, *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ı Sultan III. Murad'a sunmak üzere kaleme aldığını şu beyitlerde belirtmektedir:

Yâ İllâhî bu bedî'ü't-tahrîr
Umaram dergih-i şehde bula yir (96a-11)

İltifât idüp ana şâh-ı kerîm
Redd-ile kılmaz ana zecr-i 'azîm (97a-11)

²⁴ Pâdişâhlar olur ihsân kâni
Az bahâneyle kılar ihsân (97a-12)

Serdar unvanıyla Kırım fitnesinin teskini ile görevlendirir. Özdemiroğlu Osman Paşa, ayağının tozuyla acilen sefer hazırlıklarına başlar. Yaklaşan kış şartlarının seferi zorlaştıracağı itirazlarına kulak asmayan Osman Paşa, on iki gün süren sefer hazırlığının ardından 8 Şevval 992 (13 Ekim 1584) günü askerinin ve sefer levazımının büyük kısmını Üsküdar'a intikal ettirir. İki gün sonra Divan'da Sultan III. Murad ve devlet erkânıyla görüşen Osman Paşa, Kaptan-ı Derya Ali Paşa'yla birlikte askeriyle buluşmak üzere Üsküdar İskeleyi'ne hareket eder. Osman Paşa'nın Üsküdar'a geçişinde İstanbul sokakları adeta bir insan seline dönüşüp nice zamandır kahramanlıklarını destanlaştırdıkları Serdar'ı görmek isteyenlerle dolup taşar.

Üsküdar'da askeriyle buluşan Osman Paşa, ilk olarak savaş mühimmatının ve levazımının deniz yoluyla Kefe'ye nakli için Ali Paşa kumandasındaki donanmayı yola çıkarır. Kendisi de Ömer Paşa, Mustafa Paşa ve askeriyle birlikte karadan hareketle 27 Şevval (1 Kasım) günü Üsküdar'dan ayrılır. İzmit'te üç gün konaklayan ordu, Bolu üzerinden Kastamonu'ya ulaşır. Bu esnada bastıran çetin kış neticesinde Kastamonu'da kışlamaya mecbur kalınır. Karargâhını şehir içine kurup şehre sığmayan askerini de taşra köylerde konaklatan Osman Paşa, Ferhat Paşa kumandasındaki bir gücü de Sinop'tan deniz yoluyla Kefe'ye gönderir. Ferhat Paşa ve askeri, evvelce Kefe'de Şirvan'ın muhafazası için kalan kuvvetle birleşip Kırım isyanını bastırır. Kırım'daki bu isyan hareketi daha büyük bir vaktiye dönüşmeden hal yoluna konulunca derhal payitahta haber ulaştırılır.

Kırım'a harekete lüzum kalmaması üzerine biraz olsun rahata eren Osman Paşa ve askeri bahara kadar Kastamonu'da konaklamayı sürdürür. Kırım meselesinin halledildiği haberini alan Sultan III. Murad, vakit geçirmeksizin Osman Paşa'yı Şark Serdarı unvanıyla İran Seferi'ne memur eder. 14 Rebiülevvel 993 (16 Mart 1585) günü Kastamonu'ya ulaşan ulakla padişahın bu husustaki fermanı Osman Paşa'ya iletilir.

Bu yeni görevi ve dolayısıyla padişah tarafından taltif olunmaktan gayet mesut olan Osman Paşa, derhal bu mühim seferin hazırlıklarına girişir. On iki beylerbeyi ile elliden fazla sancakbeyine haber ulaştırıp sefere dâhil olmalarını emreder. Kastamonu'daki sefer hazırlıklarını on dokuz gün içinde tamamlayan Osman Paşa, daha evvel taşra köylerde konaklattığı askeri ile toplanmak üzere 5 Rebiülahir (5 Nisan) günü şehrin dışına çıkar. Toplanan askeriyle 8 Rebiülahir (9 Nisan) günü istikamet Erzurum olmak üzere Kastamonu'dan ayrılan Osman Paşa, diğer yandan İran Şahı'na tehditkâr ve hakaretlerle dolu bir mektup göndermeyi de ihmal etmez.

Askeriyle Erzurum istikametinde yol alan Osman Paşa, Amasya'ya ulaşır yirmi iki gün burada konakladıktan sonra Tokat'a varır. Yirmi gün de Tokat'ta konaklayan Osman Paşa, bu esnada Kırım isyanını bastırıp İstanbul'a dönmekte olan sabık Şark Serdarı Ferhad Paşa ile görüşür. Türü ihşan ve ikramlarla karşılayıp üç gün yanında ağırladığı Ferhad Paşa'yla sefer hususunda müzakerelerde bulunan Osman Paşa, ardından tekrar yola koyulup beş gün süren yolculuk neticesinde (4 Cemazeyilahir 993 / 3 Haziran 1585 Pazartesi günü) Sivas'a ulaşır.

Askerin tedariki ve sefere iştirak edecek beylerbeylerin orduya katılmaları için bir süre de Sivas'ta kalma kararında olan Osman Paşa, bu esnada burada medfun olan Abdülvehhab Gazî'nin türbesini de ziyaret eder. Sivas'a ilk ulaşan Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa olur. Hasan Paşa, on üç emiri ve kırk bin civarında askeriyle Osman Paşa'nın saflarına katılır. Ardından Karaman Beylerbeyi Murad Paşa da askeriyle orduya dâhil olur. Osman Paşa, gücünü artırarak Sivas'tan ayrılmaya hazırlanırken padişahın fermanı ulaşır.

Yirmi gün süren Sivas ikametinin ardından tekrar yola revan olan ordunun istikameti bu kez Erzurum'dur. Ordu Erzurum'a ulaştığında (5 Şaban 993 / 2 Ağustos 1585) Erzurum Kalesi yakınlarında konaklar ve alay gösterir.²⁵ Burada ziyafet sofralarında askerine ikramda

²⁵ Alay göstermek: Eskiden geçit törenine verilen isimdir. ... Vaktiyle vezirler ve beylerbeyleri kanunen götürmeye mecbur oldukları maiyet halkıyla harbe iştirak ederlerken ordugâha iltihakları sırasında ihtişamlarının derecesini anlatmak için alay gösterirlerdi. Bkz. M. Zeki Pakalın (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, C. I, s. 45.

bulunan Osman Paşa, -Sivas'ta bulunduğu sırada ulaşmış olan- Sultan III. Murad'ın fermanını askerinin huzurunda okutur. Erzurum konağında sefer hazırlıklarına hız veren Osman Paşa, bir yandan da orduya dâhil olacak diğer beyler ve kuvvetlerini bekler. Osman Paşa, Erzurum'a ayak basalı iki gün olmuştur ki evvelce Şirvan'ın muhafazasında Peyker Han'la giriştiği mücadelede bozguna uğrayıp İran eline esir düşmüş olan kader dostu, can yoldaşı Gazi Giray'ın iki yıl süren esaretten kurtulup Erzurum'a gelmekte olduğu haberini alır.²⁶ Bu haberden gayet mesut olan Osman Paşa, sabırsızlıkla Gazi Giray'ın gelişini beklemeye başlar. Nihayetinde Gazi Giray Erzurum'a vardığında Osman Paşa onu gözyaşları içinde ve öz kardeşine kavuşmuşçasına hasretle kucaklar. Osman Paşa, uzun uzun serencamını dinleyip türlü ihsanlarda ve ikramlarda bulunduğu Gazi Giray'a Tebriz'in fethinin ardından Kırım hanlığını vereceğini de vadeder.

Sekiz gün ikamet ettiği Erzurum'dan 15 Şaban 993 (12 Ağustos 1585 Pazartesi) günü kalkan Osman Paşa ve askeri, Pasin'e vardığında payitahttan kırk elli yük mal ulaşır. Dört gün kalınan Pasin'de destek kuvvetlerin orduya katılımı da devam eder. Pasin'den ayrılıp Hamr denilen mevkiye ulaşıldığında Ramazan ayının başlaması dolayısıyla üç gün de burada konaklanır. Bu esnada kapıkulu askerleri terakki²⁷ talebiyle ayaklanırlar. Osman Paşa, ayaklanmanın daha büyük boyutlara ulaşmasını engellemek için sipahilere iki akçe, piyadelere de birer akçe terakki verilmesini emrederek seferin kesintiye uğramasının önüne geçer.

Bu kez Hamr'dan kalkan ordu Ramazan ayının on ikinci gününe gelindiğinde Çaldıran'a ulaşır. Ordu, Çaldıran'da konakladığı esnada İran Şahı'nın askeriyle gelmekte olduğu yönünde bir haber alınır. Osman Paşa, Hızır Paşa'ya derhal askerlerinden bir kısmını meseleyi tetkik için göndermesini emreder. Bir gün sonra beş altı korucu İran askeri yakalanıp Osman Paşa'nın huzuruna getirilirler. Sorguya çekilen tutsak koruculardan birinin hadsiz davranışından ötürü boynu vurulur. Ne var ki korucuların verdiği malumat neticesinde haberin asılsız olduğu, İran Şahı'nın on iki gün önce Tebriz'den ayrılıp yaylağa göçtüğü anlaşılır. Aynı saatlerde alınan bir haber de Van Beylerbeyi Cigalazade Yusuf Sinan Paşa'nın askeriyle ulaşmakta olduğudur. Sinan Paşa, Karadere mevkinde maiyetindeki kırk elli bini bulan askeriyle alay gösterip 14 Ramazan 993 (9 Eylül 1585) günü Osman Paşa'ya katılır.

Sinan Paşa'nın büyük bir takviye kuvvet olarak orduya dâhil olması askerin manevi gücünü yüceltmeye yetmiştir. Bu moralle Hamr'dan yola koyulan ordu dört günlük yolculuğun ardından Hoy şehrine ulaşır. Hoy'da henüz bir gün konaklanılmışken askerin etrafa zarar vermesi üzerine tekrar hareket emri veren Osman Paşa, üç gün sonra Merend'e ulaşır. Şehrin hâkiminin daha önceden firar etmiş olmasından dolayı herhangi bir mukavemetle karşılaşılardan ele geçirilen Merend, asker tarafından yağmalanır.

Tebriz istikametinde yoluna devam eden Osman Paşa ve askeri için Merend'den sonraki durak Süfyan(Süfiyân)'dır. Ramazan ayının yirmi beşinci günü (20 Eylül) Süfyan'a ulaşan Osmanlı askeri, İran ordusunun azıkçı askerleriyle girişilen mücadelenin ardından Alivar'a yaklaşır. Osmanlı ordusu Alivar menziline yaklaştığında, İran ordusunun savaşa hazır beklediği haberi ulaşır. Bu haber üzerine Osman Paşa, askerini derhal savaş tertibine geçirir ve birkaç bölük askerini karakolluk yapmak üzere çevreye gönderir. İlk ciddi mücadele Rumeli askerinden bir bölüğün İran askerine tesadüf etmesiyle baş gösterir. Van ve Diyarbakır askeri imdada yetişmiş olsa da çok sayıda Osmanlı askeri şehit düşer. Osman Paşa'nın kethüdası da şehit düşenler arasındadır. İkinci vaktine kadar süren mücadele sonunda aralarında Karadağ Hâkimi ve Pâzûke Hanı'nın da bulunduğu mühim sayıda İran askeri esir alınır. Osman Paşa, bu ilk mühim mücadele neticesinde yararlılık gösteren beylere ve askerlerine çeşitli ihsan ve ikramlarda bulunarak ödüllendirir.

²⁶ Gazi Giray'ın esir oluşu, esaretten kurtuluşu ve Osman Paşa'yla tekrar buluşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Eroğlu (2007). *Âsafî'nin Şecâat-nâme'si (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 38-55.

²⁷ Terakki: Nizamen verilenden fazla olarak yapılan zam yerinde kullanılan bir tabirdir. Bkz. (Pakalın, 1983: III/458).

Bu hâl üzere Süfyan'dan kalkan Osmanlı ordusu, aynı savaş tertibiyle Tebriz'e bir iki mil mesafede bulunan Acısu'ya varır. Askerine Acısu'da konaklama emri veren Osman Paşa, aynı zamanda Tebriz ahalisine haber gönderip şehrin kan dökülmeden teslim edilmesini ister. Sulh için haberci gelir ümidiyle bir süre bekleyen Osman Paşa, netice alamayınca askerini Tebriz üzerine sevk eder. Osmanlı askeri İranlıların şehri tahkim için kurduğu bentleri yakıp yıkarak şehre girer. Akşama değin ilerleyişini sürdüren Osmanlı askeri, gün akşama döndüğünde Tebriz'in yarısını -Sultan Hasan Cami'ne kadar- ele geçirir. Gece vakti son bir gayretle Maraş askerinin bulunduğu bölgeye hücumu geçen İran askeri, netice alamayınca firar etmeye mecbur kalır. Bu durum üzerine savunmasız kalan Tebriz ahalisinin ileri gelenlerinden birkaç kişi af ve merhamet dileklerini beyan eden bir mektup yazıp Osman Paşa'ya ulaştırırlar. Mektubun doğruluğunu birkaç kez tetkik ettiren Osman Paşa, şüpheye gerek olmadığını anlayınca Tebriz halkının af taleplerini kabul eder. Bu durumdan askerin de haberdar edilmesi için derhal karargâhını toplayan Osman Paşa, Tebriz halkına aman verildiğini, şehre ve halka zarar veren askerin başının vurulacağını bizzat ilan ettirir. Ne var ki günün ağarmasıyla Osmanlı askerinin şehri yağmaya girişmesi bir olur. Yağmanın boyutları haddi aşıp askerin Tebriz halkını esir almaya başlaması üzerine Osman Paşa atına binip derhal şehir meydanına varır. Her ne tedbire başvurduysa askerin yağmasının önüne geçemeyen Osman Paşa, çareyi had bilmez askerlerden bazılarının başını vurdurmakta bulur. Bu da çare olmayınca Osman Paşa, halkın esir alınmaması koşuluyla ister istemez askerin yağmasına rıza göstermek durumunda kalır.

Osmanlı askerinin bu amansız tavrı sebebiyle Tebriz'in fethinden umduğu saadeti yaşayamayan Osman Paşa, Acısu'dan kalkıp Tebriz'in doğusundaki Serendab mevkisine göçülmesine karar verir. Osmanlı ordusu Ramazan ayının son günü (30 Ramazan 993/25 Eylül 1585) Serendab'a vardığında İran ordusunun gelmekte olduğu haberi ulaşır. Osman Paşa, askerini Serendab'a konuşlandırmadan Tebriz'e geri sokmaya mecbur kalır. Kendisi de şehre girip şehri köşe bucak dolaşır. Sabahı beklemeden arefe gününün akşamında askeriyle bayramlaşan Osman Paşa, asker erkânına makamlarına göre türlü ihsan ve ikramlarda bulunur. Ramazan Bayramı'nın ikinci günü (30 Şevval 993/27 Eylül 1585) Cuma namazını Sultan Hasan Cami'nde kılan Osman Paşa, aynı zamanda Sultan III. Murad adına hutbe okutur.

Osman Paşa, uzun zamandır Tebriz'in muhafazası için bir kale inşa edilmesi gerektiği düşüncesindedir. Uygun bir yer bulmak için Ramazan Bayramı'nın üçüncü günü şehrin dört bir yanını dolaşır ve Şah Sarayı'nın bulunduğu mekâna kale inşası için emir verir. Derhal kale inşasına girişen hemen tüm asker canla başla çalışır. Osman Paşa, bu esnada Tebriz'in muhafazasına da ayrı bir ihtimam göstermektedir. Van Beylerbeyi Sinan Paşa, gönüllü olarak askeriyle bu göreve talip olur. Sinan Paşa'yı Tebriz'in muhafazası ile vazifelendiren Osman Paşa, ardından Tebriz'de medfun olan Akkoyunlu hükümdarı Şah Gâzân'ın türbesini ziyaret eder.

Tebriz Kalesi'nin inşası devam ederken 20 Şevval (15 Ekim) günü civarda İranlı bir casus ele geçirilir. Casusu bizzat sorguya çeken Osman Paşa, Kur'an ve kılıç üstüne yemin eden İran Şahı'nın yakın zamanda büyük bir kuvvetle taarruz edeceği bilgisini alır. Bunun üzerine Sinan Paşa'yı ordunun serdarlığına tayin eden Osman Paşa, derhal savaş tertibi alınmasını emreder.

Sinan Paşa, İran ordusunun olası taarruzunun önünü kesmek için çoğunluğunu Van ve Diyarbakır askerinin oluşturduğu kuvvetle bir an evvel harekete geçer. Ne var ki hiddeti ve gururu yüzünden yanlış harekât tertibinde ısrar eden Sinan Paşa tüm ikazlara da kulak tıkar, neticede Osmanlı askeri hezimete uğramaktan kurtulamaz. Bunda, Sinan Paşa ile aralarında husumet bulunan Diyarbakır Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın askerini mevzilerinden çıkarmayıp muharebeye dâhil olmamasının da payı büyüktür.

İran ordusu karşısında uğranılan bu hezimetten cesaret bulan ve bu fırsatı fevt etmek istemeyen Tebriz halkı, vakit geçirmeksizin şehrin muhafazasında kalan Osmanlı askerlerini katletmeye başlar. Bunu duyan Osmanlı askeri arasında ise çok geçmeden katliamın

emrolunduğu şayiası yayılır. Bir anda galeyana gelip Tebriz'in sokaklarına dalan Osmanlı askeri, daha evvelki gibi önüne gelen halkı esir alıp mallarını yağmalamaya başlar. Osmanlı askerinin bu şuursuzca hareketinin daha dehşet verici boyutlara ulaşmadan önünü almak isteyen Osman Paşa, derhal katliamın durdurulması emrini verir. Bizzat Osman Paşa'nın emrine rağmen yağmaya ve katliama devam eden askerden bazılarının boyunları vurulur. Nihayetinde ancak ikinci vaktine doğru katliam teskin edilebilir. Sinan Paşa'nın tedbirsizlikleri neticesinde üst üste yaşanan bu iki üzücü hadisenin zaten hasta olan Osman Paşa'nın bedeninde yarattığı tahribat büyük olur. Osman Paşa, Şevval ayının yirmi üçüncü günü (18 Ekim) bir daha kalkamamacasına hasta yatağına düşer.

Tebriz'in fethinden sonra yaşanan bu menfi hadiselerin üzerine bir de Osman Paşa'nın hastalığının eklenmesi, Osmanlı askerinin moralini bozmaya ziyadesiyle yeter. Nitekim artık Tebriz'den göçme vaktinin geldiği fikrinde olan Rumeli ve kapıkulu askerleri Osman Paşa'nın otağına dayanmaktan geri durmazlar.

Tebriz'deki bu son faciadan kaçıp İran Şahı'na sığınan Tebrizlilerin Osman Paşa'nın hastalığından haber vermeleri ve Osmanlı askeri karşısında kazanılan son galibiyetten cesaretlenen İranlılar çok geçmeden daha büyük bir taarruz hazırlığına girişirler. İran tahtının veliahtı Şah Oğlu Hamza Mirza, kendisi ortada olmak üzere sağında Tokmak Han'ın ve solunda Emir Han'ın kumandasındaki askerlerden oluşan büyük bir kuvvetle, üç koldan Osmanlı ordusuna saldırmayı planlar. Ne var ki Şah Oğlu Hamza Mirza'nın bu taarruz planından Osman Paşa haberdar olur. Günden güne ilerleyen hastalığı sebebiyle ata binmeye dahi dermanı kalmayan Osman Paşa, ordunun başına tekrar Sinan Paşa'yı geçirip İran ordusunun üzerine gönderir. Nihayetinde 1 Zilkade (25 Ekim) Cuma günü iki ordu karşılaşır. Gece yarısına değin kıran kırana geçen mücadele neticesinde Diyarbakır Beylerbeyi Mehmed Paşa şehit, Karaman Beylerbeyi Murad Paşa da esir düşer. Mühim derecede kayıp veren Osmanlı ordusu, yine geri çekilmek zorunda kalır.

Bu son hadise üzerine artık hezimete uğramaktan usanan ve savaşmaya ayak direyen askerinin taleplerine duyarsız kalamayan Osman Paşa, ordusundaki tüm beylerbeyleri ve emirleri otağında toplar. Tebriz'in muhafazasında kalması teklif edilen beylerbeylerden hiçbiri bu meşakkatli görevi kabule yanaşmazlar. Ne var ki Trablus-Şam Beylerbeyi Cafer Paşa son anda gönüllü olarak göreve talip olur. Asker ve teçhizat hususunda tüm ihtiyaçlarını karşıladığı Cafer Paşa'yı Tebriz'in muhafazasında kalmak koşuluyla Diyarbakır beylerbeyliğine atayan Osman Paşa, Sinan Paşa'yı da serdar kaymakamlığına tayin edip ilerlemiş hastalığına rağmen çaresiz göç yoluna koyulur.

Osmanlı ordusu; Maraş ve Rumeli askerinin öncüsü, Sinan Paşa ile diğer kuvvetlerin artçı ve harp teçhizatından oluşan ağırlıkların ortaya alındığı bir düzende 4 Zilkade (28 Ekim Pazartesi) günü Şâh Gâzân (Şam Kazan) yönüne hareket üzere Tebriz'den yola çıkar. At üstünde durmaya dahi takati kalmamış olan Osman Paşa, tahtrevana bindirilip yeniçeri ve kapıkulu askerlerinin refakatinde yola devam eder. Osmanlı ordusunun Şâh Gâzân'a varıp konaklama hazırlığında olduğu sırada İran ordusunun hücumu yine gecikmez. Sinan Paşa'nın komutasındaki artçı birliklerle saldırıya karşılık veren Osmanlı ordusu, İran ordusunun hücumunu püskürtmeyi bu kez başarır. Ancak, Hüsrev Kethüda şehit düşer.

Ertesi günün sabahında aynı düzenle tekrar harekete geçen Osmanlı ordusu, bu kez Acısu istikametinde yola devam eder. Akşam vakti istirahat için harekete ara verilir ve ordu, Acısu'da konaklar. Maruz kaldığı amansız hastalıkta nice zamandır hiç bir düzelme emaresi gösteremeyen Osman Paşa, o gece vefat eder. (5 Zilka'de 993/29 Ekim 1585)

Osman Paşa'nın ölüm haberini gizli tutan ve naaşını saklayan kethüdası durumdan ilk olarak Sinan Paşa'yı haberdar eder. Sinan Paşa, henüz İranlıların tehdidi tamamıyla ortadan kalkmamışken Osman Paşa'nın vefatını bir kargaşaya yol açmaması için askerden gizler. Vefat gecesinin sabahında yeniden harekât tertibi alan Osmanlı ordusu Acısu'dan ayrılır.

Nice zamandır Osman Paşa'nın vefatından istifade fırsatını kollayan Şah Oğlu Hamza Mirza her nasılsa durumdan haberdar olur olmaz yine Osmanlı askeri üzerine taarruza heveslenir. Vakit geçirmeden göç yolunda seyretmekte olan Osmanlı ordusu üzerine akın eder. Harekât tedbirini bu kez elden bırakmayan Osmanlı askerinin çetin mücadelesi karşısında uğrayacağı hezimetin farkına varan Şah Oğlu Hamza Mirza, çareyi geri çekilmekte bulur.

İranlıların bu son saldırısını fazla kayıp vermeden savuşturan Osmanlı askeri, vakit geçirmeden Osman Paşa'nın cenaze namazını kılar. Ardından hareketine devam eden ordu, Osman Paşa'nın naaşı ile birlikte nihayet Van'a ulaşır. Burada askere icazet verilmesiyle sefer nihayete erer. Harîmî, *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'in asıl konusuna:

'Avn-ı Mevlâ-y-ıla a'dâ oldı çün ü zeber
Feth ü nusret birle itmâma irişdi hoş sefer (94a-15)

Kıssa-ı Tebrîz Hakk lutfi-la buldı ihtimâm
'Aynu 'aynu-la kamu tahrîr olup oldı tamâm (94b-1)

beyitleriyle son verir.

Dil ve Üslup Özellikleri: *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*, dili bakımından Eski Anadolu Türkçesi'nden Osmanlı Türkçesi'ne geçiş döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Eserde kayda değer sayıda karşımıza çıkan Arapça, Farsça unsurlar yanında *-isar/-iser* gelecek zaman eki; *-uban/-üben*, *-urak/ürek*, *-madın/-medin* gerundium ekleri gibi arkaik ekler ile *ağrık*, *issi*, *birle*, *kaçan*, *kanda*, *kankı*, *kiçi*, *yatlu*, *apar-*, *duruş-*, *elleş-*, *koç-*, *tapşur-*, *ödi sıt-*, *yavvu kıl-* gibi arkaik kelime ve deyimlerin varlığı buna bir ispat niteliğindedir. *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'in kelime kadrosu içerisinde önceki asırlarda olduğu gibi yoğun Türkçe kelimeler görebilmek zor olsa da anlaşılması güç bir eser de değildir.

Harîmî'nin üslubu ve dil kullanımı dikkatle incelendiğinde sık sık deyimlere yer verdiği görülür:

Mülhidân iklimine **basdukça** ol server **kadem**
Baş kesüp kan dökmek olurdu çü kârı dem-be-dem (56b-6)

'Aklum **dir başuna** kılma gurûrı **tut ögüt**
Gafleti ko **aç gözüün şer'** üzre **toğrı yola git** (67a-5)

Dîn uğrunda ya **başumı virüp** ya **baş alam**
Ya **şehâdet** devleti **bulup murâduma irem** (77b-7)

Bir pula satıldı dinürse eger ol günde baş
Hâke yeksân oldı gerçek **kalmadı taş üzre taş** (78a-10)

Gördi men'e çâre yok hiddet-ile **tutdı çâre**
İstedi bir iki **söz tutmazların boynun ura** (81b-6)

Pâdişâhundur re'âyâ **baglamanuz zulme bel**
Başın isteyen kişi çeksün bular katlinden **el** (87b-3)

Dil uzadan mülhidân ashâb-ı dîne ol zamân
Bî-mehâbâ çıkdı meydâna haber virdi Sinan (88b-12)

Divan şiirinin klasik bir şiir dili olarak tekâmülünü büyük ölçüde tamamladığı 16. yüzyılın sonlarında eser veren Harîmî'nin mesnevi beyitlerinin arasında yer verdiği deyimlerin sözlük ve mecazî anlamları ile ustalıkla oynayarak anlatım gücünü artırdığını görebilmek zor değildir. Ayrıca Harîmî'nin şiir dilinde yer yer rastladığımız: "tü desen yere düşme-" (60b-12), "viranede baykuş gibi sek-" (61a-5), "perde ardında durup avrat gibi söze başla-" (66b-6), "eğriden doğru haber al-" (86a-12), "el deçirmeyip diş ile ye-" (87a-7), "huzır gibi burnunu yere dik-" (89b-9),

“ağıza gelmiş aşı yabana atma-“ (93b-5) gibi halk tabirleri de şairin üslubuna ayrı bir çeşni katmaktadır. Eserine deyimlerin ve halk tabirlerinin anlam zenginliğinden istifadeyle vücut veren Harîmî, böylelikle halkın kullandığı dil malzemesinden geniş ölçüde yararlanmıştır.

Harîmî'nin üslubunda dikkat çeken diğer bir husus da -eserini kimi zaman destansı bir anlatıma büründürecek kadar- mübalağalara başvurmasıdır. Bu durum, gerek manzum gerekse de mensur, tarihî konulu eserlerde müellif ve şairlerin okuyucuyu konunun içine çekmek için başvurdukları üslup özelliklerinden biridir. Harîmî de bu üslup özelliğini *Gonca-i Bâğ-ı Murâd'* a ustaca yansıtmıştır. Şirvan ve Gürcistan Seferi için Üsküdar'dan yola çıkan Osmanlı askerinin İzmit ile Kastamonu menzilleri arasında maruz kaldığı çetin kış şartlarında çektiği elemi ifade eden şu beyitler:

*Toldı ol dem bâğ u râğa 'asker [ü] zâg u zagan
Hâk-ile yeksân u vîrân etrâf-ı çemen (60b-11)*

*Kesret-i eşhâsdan düşmezdi tü disen yire
San Sikender idi hükm itdi gelüp bahr u bere (60b-12)*

*Seyl-i tuğyânından olmazdı semâdan arz fark
Sanasın tûfân-ı Nûh-idi cihânı itdi gark (60b-13)*

*Âteş-i berf-ile şol denlü kavurdu 'âlemi
Ev bucağından çıkartmaz olmuş idi âdemi (60b-14)*

*Taşra çıksaydı kişi ger hiddet ü buhrân-ıla
Tâb-ı berf-ile yakup az kurtulurdu cân-ıla (60b-15)*

*Hâsılı ditrettdi halk-ı 'âlemi san tutdı teb
Rûz-ı rûşen zulmet-i deydin o demler oldı şeb (61a-1)*

*Şöyle pâ-mâl oldı 'asker fark olunmaz baş ayağ
Burnını arar-iken çok kes yavı kıldı kulağ (61a-2)*

*Tan mudur ol 'askere mülk-i 'adem olsa makarr
Bu elemeler çok mudur kılssa kişi vaksiz sefer (61a-3)*

*Vâkı' olan derdi tahrîr itsem ey merd-i Hudâ
Tutuşur evrâkum elde zahmetüm olur hebâ (61a-10)*

*Nef kalmadı re'âyâyâ o demler ağlamak
Hâh nâ-hâh ol arada lâzım oldı kışlamak (61a-11)*

Harîmî'nin üslubunu mübalağalarla renklendirmedeki maharetini göstermektedir. Ayrıca Tebriz'in fethini müteakip Osman Paşa'nın tüm ikazlarına rağmen şehre dalan Osmanlı askerinin amansızca giriştiği yağmalamanın ulaştığı dehşet verici boyutlara dair aşağıda yer verdiğimiz beyitler de şairin şahit olduğu hadiseleri mübalağalı bir üslupla aktarmadaki kabiliyetini tasdik eder mahiyettedir:

*Râfizî'yi gâlib etmeklik ile bir dem kader
Şehr kavmine safâ vü zeok irişür ol seher (87a-6)*

*Yalnız bulsalar 'askerden eger birkaç kişi
Diş ile yirlerdi el degürmeyüp erkek diş (87a-7)*

Cünd-i dîn içre çü zâhir oldı bu sırr-ı nihân

Katl-i 'âmm emr oldu diyü bir sadâ oldu²⁸ 'ayân (87a-8)

*Def'aten bir kırgun oldu görmedi çeşm-i felek
Oldılar bu işde hayrân ins ü cin mûr ü melek (87a-9)*

*Gonca-i Bâğ-ı Murâd'*ın üslubunda göze çarpan hususlardan bir diğeri de hadiselerin mübalağalarla birlikte yer yer edebî tasvirlerle de ifade edilmiş olmasıdır. Örneğin, Sultan III. Murad tarafından asi Kırım hanzadelerinin isyanını bastırmakla vazifelendirilen Özdemiroğlu Osman Paşa'nın askeriyle Üsküdar'a geçişini:

*Şöyle tolmuşdı sokaklar içi 'âm u hâsdan
İğne atsan yire düşmez kesret-i eşhâsdan (59a-14)*

*Dîde-i eflâk aslâ görmedi ol kesreti
Seyre varan halk fark itmezdi erden 'avratı (59a-15)*

*Zâbitidür ya kerem kâni 'Alî Paşa meger
Hâzır itmiş-idi bir با شطرده kim dünyâ değer (59b-1)*

*İç ü taşın şöyle zeyn itmiş idi ins ü melek
Görmedi bu keştî tek 'âlemde mellâh-ı felek (59b-2)*

*Her ne istersen bulunurdu sanasın şehri-idi
Hey'et ü şeklin gören sanur neheng-i bahr-ıdı (59b-3)*

*Basdı ol deryâ-himem pâ-yı şerîfin boynına
Koydı ol şehvâre lü'lü'yi sadev-ves koynına (59b-4)*

*Cümle erkân-ı sa'âdet ittifâkî girdiler
Kimisi 'izzetle oturdu kimisi turdılar (59b-5)*

*Karşuda el kavşurup şol bende-i kemter gibi
Toplar od saçdı ağzından o dem ejder²⁹ gibi (59b-6)*

*Başı üstüne sabâ aldı hümâyûn-bahtını
Nitekim evvel götürmüşdi Süleymân tahtını (59b-7)*

*Üsküdar'a basdı sıhhatle hemân sâ'at kadem
Hayli ihsân itdi keştî-bâna ol bahr-ı kerem (59b-8)*

*At[ı] hâzırdu süvâr oldu o dem ikbâlle
Semt-i otağa tevaccüh eyledi iclâlle (59b-9)*

*'Asker-i İslâm istikbâl kıldı fevc fevc
Zîb ü ziyetle selâma turdu herkes mevc mevc (59b-10)*

beyitleriyle tasvir eden Harîmî, edebî tasvirlerle bezediği üslubuna bu yolla ayrı bir canlılık ve somutluk kazandırmaktadır. Şüphesiz bu mısralar, Harîmî'nin iyi bir gözlemci olmak yanında tasvirî ifadedeki kabiliyetini de gösteren örneklerdir.

²⁸ oldı: Metinde " olur"

²⁹ ejder: Metinde اجدر şeklinde yazılmış.

Harîmî, şahit olduğu hadiseleri yer yer mübalağalı ve tasvirî bir üslupla aktarırken başvurduğu bu farklı anlatım tarzlarıyla monotonluktan uzaklaşıp üslubunu renklendirmekte ve hissettirdiği samimi tavrıyla okuyucusunu kolaylıkla konunun içine çekebilmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Harîmî, iyi bir yetişme döneminin ardından ilmini sanatkar kimliğiyle birleştirerek kaleme aldığı eserleriyle tarihî ve edebî geçmişimizde adından söz ettirebilmiş bir şahsiyettir. Çoğunluğu hudut boylarının türlü zorlukları ve mücadeleleri içerisinde geçen yaşamına rağmen kalemini elinden düşürmeyen Harîmî'nin ardında bıraktığı eserleri, edebî kıymeti yanında 16. yüzyıl Osmanlı Şark coğrafyasında yaşanan tarihî hadiseler ile Osmanlı İnan askerî ve siyasi münasebetleri hakkında bilgi vermesi bakımından da önemlidir. Manzum ve mensur tarzdaki eserlerinde kendini gösteren zengin kelime kadrosuyla dile hâkim bir sanatkar olan Harîmî, sade ve süslü nesir üslubu yanında klasik şiirin nazım tekniklerine de hâkimdir.

Harîmî, tek manzum eseri olan *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* mesnevisinde bizzat şahit olduğu tarihî hadiseleri vezin ve kafiye uyumlu birlikteliği içerisinde ahenkli ve kolay anlaşılır bir dille aktarabilmiştir. Üslubunu yer yer mübalağalı ve tasvirî ifadelerle, tekdüze bir anlatıma mahal vermeyecek şekilde akıcı ve canlı kılan Harîmî, bu özellikleriyle kayda değer bir şair kimliği ortaya koyabilmiştir.

Araştırmalarımız ve eserleri üzerindeki incelemelerimiz neticesinde ulaştığımız bilgilerden Harîmî'nin layık olduğu kadar üzerinde durulmamış bir edebî şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Erhan (2005). "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II (156 belge ile birlikte)", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Cilt: XXVI, Sayı: 30, s. 85-348.
- Ahdî (2009). *Gülşen-i Şu'arâ* (haz. Süleyman Solmaz), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Ali Şîr Nevayî (2001). *Mecâlisü'n-nefâyis* (haz. Kemal Eraslan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., C. I-II.
- CEYHAN, Adem (2003). "Harîmî nin Hz. Ali den Kırk Vecize Tercümesi" *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2003, Cilt: I, Sayı: 2, s. 45-58.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1994). *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- EROĞLU, Süleyman (2007). *Âsafî'nin Şecâat-nâme'si (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FLEISCHER, C. H. (2001) *Tarihçi Mustafa Âlî Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Harîmî, *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2372 (53a-97b)
- Harîmî, *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2372 (98b-160b)
- Harîmî, *Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2372 (1b-52b)
- İPEKTEN, Halûk (1996). *Divan Edebiyatında Edebî Muhtlter*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- KARANFİL, Mustafa (1998). *Harîmî'nin Zafer-nâme ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi (2009). *Tezkiretü'ş-şu'arâ I* (haz. Aysun Sungurhan Eydurhan), Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10738,tsmetinapdf.pdf?0> (04.04.2014).
- KOÇ, Ümit (2002). "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 395-420.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1989). "Gelibolulu Mustafa Âlî", İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 414-416.
- Latîfi (2000). *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- LEVEND, Agah Sırrı (1956). *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MERMER, Ahmet (2004). *Kütahyalı Rahîmî ve Dvân*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Mustafa Safâyî Efendi (2005). *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-âsâr min fevâidi'l-eşâr)* İnceleme-Metin-İndeks (haz. Pervin Çapan), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Nev'î-zâde Atâ'î (1989). *Hadâ'ıku'l-hakâyık fi-Tekmiletî'ş-şakâ'ık* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yay., C. II.
- PAKALIN, M. Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, C. I-II-III.
- Rahimi-zâde İbrâhim Çavuş Harimî (2010). *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence* (haz. Günay Karaağaç-Adnan Eskikurt), İstanbul: Çamlıca Yay.

- Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Târîh-i Selânikî* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., C. I-II.
- SUNGUR, Çetin (1999). *Rahîmîzâde İbrahim Harîmî Çavuş'un "Zafernâme-i Sultan Murad Han" Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ZEYREK, Yunus (2001). *Târîh-i Osmân Paşa*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.